

A HONVÉDSEREG STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁSA ÉS A SZABADSÁGHARC NEMZETI EGYSÉGFRONTJÁNAK FELBOMLÁSA 1849 TAVASZÁN

(II., BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY)

Spira György
a történettudomány kandidátusa

A TRÓNFOSZTÁS ÉS A BALOLDAL KISZORULÁSA A HATALOMBÓL

Kossuth mindazonáltal elégségeseknek vélte az eddigi katonai sikereket ahhoz, hogy megkísérelje a belpolitikai nehézségek megoldását úgy, amint azt már március 24-én jelezte a baloldal vezetőinek, Ezért Gödöllőről visszasiert Debrecenbe azzal az elhatározással, hogy ha nem fog is fellépni a békepárt szétzúzásának célkitűzésével, az április első hetében aratott győzelmekből — feltevése szerint — ismét elszánt-ságot merítő országgyűlési többség támogatásával meg fogja fékezni a békepártot, egyszersmindkorra lehetetlenné téve számára az ellenforradalommal való béketárgyalások megindítását. Terve az volt, hogy mindenekelőtt a győzelmekre hivatkozva rábírja az országgyűlést egy nyilatkozat elfogadására, amely kimondja Magyarország függetlenségét és a Habsburg-háznak a magyar tróntól való megfosztását. „... Nemzetünknek s nemzetünk becsületének érdekében le kellett a gyáva árulás hídját égetném végképp a függetlenségi nyilatkozattal,“ vallotta s úgy gondolta, hogy a függetlenségi nyilatkozat erre megfelelő is lesz, hogy a nyilatkozat elfogadása meg fogja gátolni bármely békealku felvételét a Habsburgok és az országgyűlés tagjai között. A következő teendőt pedig abban látta, hogy a nyilatkozat elfogadása után, arra hivatkozva, hogy a független Magyarország kormányzását nem végezheti többé egy országgyűlési bizottság, keresztülvigye miniszteriális kormány megalakítását, majd pedig a kormány élén — alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásának szüksége címén — feloszlassa az országgyűlést és új választásokat irasson ki.

A függetlenségi nyilatkozat

Kossuth tervének megvalósítása azonban már a kezdet kezdetén igen nagy nehézségekbe ütközött. Hiába vetette fel, Debrecenbe visszakerve, nyíltan a kérdést: „...Nem kötelességünk-e nekünk megtenni azon lépéseket, melyek magukban foglalják a biztosítást, hogy valamint az érettünk vérző vitéz hadsereg, úgy az anyagi áldozatokat hozott nép el fogja venni méltán gyümölcsét áldozatainak s hogy a harcnak vége nem alku leszen egyesek javának vagy dicsvágyának számára, hanem győzelem, a szabadság győzelme a nép és a nemzet számára,“ — erre a kérdésre — Kossuth számításaitól eltérően — nemcsak a békepárt, hanem az egész képviselőház tagjainak többsége tagadóan válaszolt magában, mert a nemesség zöme az előző napok hadieseményeiből — Kossuth várakozásával ellentétben — nem azt a tanulságot merítette, hogy nincs többé helye a békealkudozások gondolatának, hanem éppenséggel azt, hogy most jött el csak igazán a béketárgyalások felvételének ideje. Hiszen most a honvédsereg főerői végre olyan győzelmeket arattak, amelyek minden bizonnyal gondolkodóba fogják ejteni a Habsburgokat, de most sem arattak olyan győzelmeket, amelyek az ellenséget megadásra kényszeríthetnék. „Seregeink visszanyomták ugyan az ellenséget — hangoztatta még az ekkoriban győzelemre számító Nyáry Pál is —, de döntő csatában nem győzték le...“ És ennek megfelelően nemcsak a békepártiak gondolkodtak — a *Marcius Tizenötödike* találó szavaival — most is úgy, hogy „a hidat nem kell elvágni magunk háta megett, mert hiszen mód nélkül jó, ha az ember tudja, hogy van még egy gyáva retiráda dicsőségére kinézés,“ — így gondolkodtak ekkor többségükben a békepárttól balra álló nemesi körök is.

Ilyen körülmények között, nem csodálatos, hogy amikor Kossuth április 12-én este a Honvédelmi Bizottmány, másnap reggel pedig az országgyűlés két házának közös titkos ülése elé terjesztette a függetlenségi nyilatkozat tervét, a jelenlévők tekintélyes része mindkét alkalommal tervezete ellen foglalt állást. Midőn azonban Kossuth továbbra sem tágitott s április 14-re nyilvános ülésre hívatta egybe a képviselőházat, a helyzet egyszerre megváltozott. A nyilvános ülésen, amelyet Kossuth kívánságára — a szokástól eltérően — nem a református kollégium nagytermében, hanem a debreceni nagytemplom hatalmas épületében tartottak meg s amelyen — amire Debrecenben eddig nem volt példa — több ezer főnyi ujjongó néptömeg vett részt, az előző nap még oly hajthatatlan ellenszónokok részben nem mertek megjelenni, részben nem mertek véleményt nyilvánítani, s így a képviselőház és a nép most egyhangúlag kimondotta, hogy Magyarország „szabad, önálló s független európai statusnak kinyilatkoztatik“, hogy „a Habsburg-Lotharingiai ház trónvesztettnek tekintessék és örökre a nemzet nevében száműzessék“ s hogy az országot a jövőben, a kormányforma végleges megállapításáig „egy kormányzó-elnök fogja maga mellé veendő ministe-

rekkel" kormányozni, majd kormányzó-elnökké megválasztotta Kossuthot, egyben megbízva őt az új kormány megalakításával is, és egy bizottságot küldött ki a függetlenségi nyilatkozat megszövegezésére.

Ezek a határozatok képezték azután az alapját *A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatának*, amelyet a kirendelt bizottság Kossuth vezetésével tüstént kidolgozott, az országgyűlés két háza pedig április 19-én hitelesített.

A függetlenségi nyilatkozat megszületése tehát döntő részben a debreceni nép fellépésének volt köszönhető. A debreceni nép mozgósításának érdemét pedig a baloldal vívta ki magának. A baloldal ugyanis április első felében — kénytelenségből — magáévá tette Kossuth taktikai tervét, s mivel megértette, hogy forradalmi diktatúra bevezetésére az adott időpontban nincs lehetősége, most minden erejével azon volt, hogy legalább a függetlenségi nyilatkozat elfogadását és az új kormány megalakítását biztosítsa. Ennek érdekében a baloldal messze-menő kísérleteket tett a liberális nemesség balszárnyához fűződő kapcsolatainak megszilárdítására is. A baloldal nevében Ujházy László Sáros megyei főispán, a felsőház egyetlen radikális tagja és Irányi Dániel április első napjaiban tárgyalásokat folytatott Szacs vay Imrével, a liberális nemesség balszárnyának kiemelkedő képviselőjével s megállapodott vele abban, hogy mindazok a liberális politikusok, akik maguk is az ellenforradalom teljes megsemmisítését tekintik a szabadságharc legfőbb céljának, közös pártban fognak egyesülni a radikálisokkal.

Április 5-én azután meg is alakult a Radical Párt, s rövid idő alatt belépett a pártba a képviselőház tagjainak mintegy harmadrésze, köztük Szacs vayn kívül olyan tekintélyes liberális politikusok, mint Lutzsénszky Pál, Berzenczey László, Horváth Boldizsár, Silye Gábor, Batthyány István, Vörösmarty Mihály, Antun Josipović és még sokan mások. De a baloldal mégsem könyvelhette el a Radical Párt megalakulását egyértelmű sikernek, mert az új párt megalakulásával együttjárt a baloldal önálló szervezetének, az Egyenlőségi Társulatnak a megszűnése; mert az új párttól Szacs vayék kívánására távol kellett tartania magát a baloldal fejének, a rágalmak hálójába font Madarász Lászlónak, s ez, bár a Radical Párt elnöke a radikális Ujházy László lett, mégis azt juttatta kifejezésre, hogy az egyesült párton belül a vezetés nem maradhat a radikálisok kezében; mert az új párt programja egyedül Magyarország független köztársasággá alakításának követelését tartalmazta (hiszen liberális és radikális tagjai csupán ebben az egyetlen alapkövetelésben voltak valamennyien egységes állásponton), s ez azt jelentette, hogy a radikálisok mindaddig, amíg nem kívánják megkockáztatni a Radical Párt felbomlását, nem léphetnek fel újabb követelésekkel a jobbagyfelszabadítás továbbfejlesztését illetően. nem tehetnek tehát újabb kísérletet tömegbázisuk olyannyira szükséges kiszélesítésére; s mert az új párt harcát ennek megfelelően pusztán

parlamentari küzdötérien vívhatta meg, ezen a téren pedig kedvezőtlen erőviszonyok közepette kellett síkraszállania, hiszen ekkor már bizonyosra volt vehető, hogy akik a képviselők közül nem csatlakoztak a Radical Párthoz, noha ez csak az ország teljes függetlenségének célkitűzését vette fel programjába, azok a függetlenség kérdésében szükségképpen a békepárt támogatóinak tekinthetők. Márpedig a többség mind a képviselőházban, mind országszerte az egész nemesség körében ehhez a csoportozhoz tartozott.

Hogyan mozgósíthatták a radikálisok mégis Debrecen népét április 14-én? Semmi nyoma nincs — és nem is lehet — annak, hogy a mozgósítás során akár csak egyetlen paraszti követelést is hangoztattak volna. De az adott esetben erre nem is volt szükség. Egyrészt azért nem, mert az április 14-én megmozduló néptömeg nem annyira a tanyákon dolgozó szegényekből, mint inkább a város belterületén tartózkodó gazdákból, mesteremberekből és kishivatalnokokból tevődött össze. Másrészt pedig azért sem, mert szeptember óta az alig egy éve még oly mélységesen királytisztelő parasztság zömének is volt alkalmja kiábrándulni a Habsburgokból. Sokszázezer parasztra volt jellemző, amit a kiskörösiek állapítottak meg, hogy t. i. „midőn hónapok előtt a nép hallotta, hogy az ország és király egymás ellenében állnak, szívében ápolt fejedelme iránti pietás következtében borzadott a gondolatól: királya ellen harcolni“, „de most... igen is általlátja azon gaz játékot, mellyet... az ármányos udvar, a camarilla visz — általlátja, hogy ama gaz latrok határtalan uralkodás vágyuknak kéznek milliók boldogságát, szabadságát feláldozni“. A függetlenségi nyilatkozat támogatására tehát pusztán a teljes függetlenség jelszavával is mozgósíthatták a radikálisok április 14-én a népet. A békepárt elleni további harcra azonban pusztán ezzel a jelszóval nem lehetett mozgósítani a paraszti tömegeket; mert a békepárt a függetlenség célkitűzésének kárhoztatásával sohasem lépett nyíltan ország-világ elé; s ezért a baloldal a békepárt ellenében csak akkor mozgósíthatta volna a paraszti tömegeket, ha következetesen nyilvánosság elé tárja a békepárt és önmaga parasztpolitikája közötti különbséget. Erre azonban — láttuk — a Radical Párt létrejötte után a baloldalnak egyelőre nem volt többé lehetősége.

Az új kormány megalakulásának előzményei

Pedig, ha valaha, hát most lett volna szükség igazán arra, hogy a baloldal minden erejét összeszedje, mert bár a békepártiak először kétségbeesetten, fejvesztve fogadták a függetlenségi nyilatkozatot s úgy érezték, hogy április 14-én jóvátehetetlen vereséget szenvedtek, csakhamar kitűnt, hogy a nyilatkozat elfogadtatása — Marx szavaival — „politikátlan és káros volt“,¹⁰ hogy ez a lépés, noha — Kossuth elkép-

¹⁰ Marx levele Engelshez. London, 1852. máj. 6. Karl Marx—Friedrich Engels: Briefwechsel I. Berlin, 1949. 424. o.

zelése szerint — a békepárt megfékezésére kellett volna hogy szolgáljon, a valóságban éppenséggel a békepárt malmára hajtotta a vizet. A trónfosztással Kossuth — láttuk — fel akarta égetni a hidat a békepárt és az ellenforradalom között. A valóságban azonban a békepártiak, első zavarukból felocsúdva, megnyugvással állapították meg maguk között, hogy „a mi a detronisatiót illeti: mindkét oldalon történt elég esztelenség; ha a kibékülésre végkép rés nyílik, ez olyan kevésbé képezhet áthághatatlan akadályt, mint Windischgraetz hg. feltétlen megadása“. S ennek megfelelően a békepárt vezetői közül tizennyolcan a tárgyalások útjának egyengetése céljából tüstént feliratot intéztek Ferenc Józsefhez, s ebben „protestáltak a dinasztia száműzetése ellen és öfenségét dinasztikus érzelmeikről biztosították“.

Ami meg a belpolitikai fejleményeket illeti: a trónfosztással Kossuth ahelyett, hogy a békepárt szétzúzására tett volna kísérletet, megkísérelte a forradalom táborában való megmaradásra kényszeríteni a forradalom táborából szökni készülő békepártiakat. De akiknek politikai meggyőződésük mást diktál, azokat a kényszerítő körülmények sem tehetik tényleges szövetségessékké. A békepártiakat megnyerni többé nem lehetett, megfékezni pedig csupán erő mutatásával lehetett volna. Április 14-én azonban a békepártiak megint csak arra figyelhetek fel, hogy Kossuth és a baloldal nem érzi magát elég erősnek a velük való kerülhetetlen leszámolásra. Ennek pedig a valóságban nem hogy megfélemlítő, hanem ismét ösztönző hatással kellett lennie rájuk: ösztönöznie kellett őket arra, hogy most még kitartóbban folytassák a baloldal ellen márciusban megindított támadásukat, amely végső soron — tudjuk — a hatalom megszerzésére irányult.

És a békepárt valóban nem érte be többé a Madarász László elleni rágalomhadjárral. Most közvetlen formában megindult a harc a főhatalomért is. S Kossuthnak rövidesen tapasztalnia kellett, hogy amint a trónfosztást a baloldal által mozgósított tömegek támogatásával keresztülvihette, úgy a terve szerint soronkövetkező lépést, az új kormány megalakítását is megteheti, csak hogy ez a lépés már nem vezetnet célra, mert az új kormány elkerülhetetlenül a békepárt szájaíze szerint való lesz, — a harmadik lépés megtételére, az országgyűlés feloszlására pedig többé nem is gondolhat, mivel a két utóbbi akcióban már nem élvezheti a tömegek tevékeny támogatását. Az országgyűlés feloszlása nélkül viszont a trónfosztás még Kossuth elképzelése szerint sem érhetett sokat, hiszen a trónfosztásnak és a miniszteriális kormány megalakításának lényegileg mind csak ürügyül kellett volna szolgálnia az új választások kiírásához.

A békepárt éppen ezért most mindenekelelt az országgyűlés kérdésében támadott. Már április 14-én, amikor Kossuth, az új kormány hatásköréről szólva, egyszerűen azt a javaslatot tette az országgyűlésnek, hogy „annak tagjai bírjanak a kellő hatósággal és hatalommal a nemzet javát eszközözni“, a békepártiak, akik a trónfosztás ellen nem merészelték tiltakozni, sietve leszögezték, hogy — amint egyikük mondta — valóban „azon kormány mind azon tulajdonokkal bírjon, mellyekkel egy erélyes kormánynak bínnia kell mindig, mind azáltal a mostani körülmények között egy kivételnek kell lenni, t. i. az országgyűlés elosztatását nem akarom azon kormányra bízni, hanem azon jogot a jelen körülmények között az országgyűlési testületnek kívánom feltartani“. És az országgyűlés nagy többsége messzemenően támogatta ezt az álláspontot mind a kormányra, mind a kormányzó-elnökre vonatkozólag. Ezzel pedig nyilvánvalóvá lett, hogy még ha a kormányzó-elnök nem fog is felelősséggel tartozni tevékenységéért az országgyűlésnek, akkor sem helyezkedhetik szembe az országgyűléssel, mert ellentét esetén nem oszthatja fel azt. Vagyis Kossuth általában kénytelen lesz alávetni magát az országgyűlési többség akaratának, azaz — az adott helyzetben — a békepárt akaratának.

A békepárt azonban nem elégedett meg ezzel az eredménnyel. Miután azt már biztosítottak látták, hogy Kossuth nem lesz képes többé szembefordulni az országgyűléssel, azt is biztosítani kívánta, hogy a megalakítandó kormány viszont teljes hűséggel kövesse az ő — a békepárt — nézeteit. Ezért először is lehetetlenné akarta tenni, hogy a kormányban a radikálisok közül akár csak egyetlenegy is helyet foglaljon. Sietve napirendre tűzette tehát a képviselőházban már április 20-án annak a bizottságnak a jelentését, amelyet a Madarász László ellen emelt vádak megvizsgálásával bíztak meg. S a békepárt most is elérte célját, mert bár a bizottság megfelelő leltárak híján még csak azt sem tudta bebizonyítani, hogy Zichy Ödön lefoglalt ékszerei közül valóban hiányoznak egyes darabok, és így kénytelen volt pusztán annak a gyanújának kifejezésére szorítkozni, hogy „azon pontosság és gondoskodás, mely az álladalmi javakra nézve multhatatlanul igényeltek, sem az átvételben, sem a Debrecenbe szállításban a rendőrség által meg nem tartatott“, s emellett a „gondatlan kezelésért“ is csak közvetve tehetett felelőssé Madarászt mint a rendőrség vezetőjét: az országgyűlés többségének ekkor már annyira elege volt a szabadságharc következetes végigküzdeséhez állhatatosan ragaszkodó baloldallal való szövetségből, hogy ennek az üres gyanúsításnak az alapján is kész volt erkölcsi halottannak tekinteni Madarászt, aki viszont természetesen egyetlen szót sem szólhatott a rábízott hivatali titokról: az ékszerek valóságos sorsáról. Amikor tehát a békepártiak most azt kezdték hangoztatni, hogy „Madarásznak eddig a kormányban léte tisztán calamitás volt“, a képviselők többsége zajosan helyeselt szavaiknak, nem

mintha meg lett volna győződve Madarász bűnösségéről, hanem azért, hogy értésére adja Kossuthnak: az országgyűlés nem tűr meg többé egyetlen radikális minisztert sem az új kormányban. És Kossuth, aki kezdetben még olyan tervekét forgatott fejében, hogy Teleki Lászlót fogja kinevezni külügy- és Perczel Mórt földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterré, rövidesen kénytelen volt is elejteni ezeket a tervekét, mert meg kellett értenie, hogy miután az országgyűlés továbbra is helyén maradt, nem helyezkedhetik szembe az országgyűlés többségével, hogy a békepártiak most az egyszer igazat mondanak, mikor azt hangoztatják, hogy az új kormány, „ha megállni akar, a ház szellemét kell hogy kövesse“.

Arra persze Kossuth most sem volt kapható, hogy egyenesen békepártiakat nevezzen ki miniszterekké. De a békepártnak erre nem is volt szüksége. Hiszen a liberális nemesi centrum többsége — tudjuk — engedett a békepárt megbékélést hirdető jelszavainak, az ő soraiból kikerülő miniszterek sem folytathattak tehát a békepárttól eltérő politikát, akármennyire őszintén szerették is volna elérni különben Magyarország teljes függetlenségét — ha láttak volna erre szerintük is reális lehetőséget. Nem csodálatos hát, hogy a nyilvánosság előtt éppen az *Esti Lapok* javasolta elsőül az új kormány elnökévé Szemere Bertalant, azt a Szemerét, aki 1848 augusztusában és szeptemberében határozottan támogatta Kossuthot az ellenforradalom fegyveres támadásának elhárítására irányozott intézkedéseiben s aki most, 1849 tavaszán is eredményesen szervezte a Felvidéken az ellenállást, de aki képtelen volt megérteni, hogy az ország függetlenségét a baloldal közreműködése nélkül lehetetlen megvédelmezni, s aki ennek megfelelően már 1848 márciusában jelentős erőfeszítéseket tett a pesti népmozgalom felszámolására, 1848 novemberében pedig mindenkit felülmúlt a Madarász László tervezett belügyminiszteri megbízatása elleni fellépésben. És Kossuth maga sem gondolhatott más miniszterelnökre mint Szemerére, bár Szemere saját személyében éppúgy a liberális „középpárt“ és a békepárt összefogásának volt kifejezője, amint Kossuth saját személyében a liberális „középpárt“ és a baloldal összefogását testesítette meg, mivel a liberális nemesség többsége ekkor már végképp eltökölte magát a baloddallal való szakításra s végképp a békepárt szíreňhangjainak visszhangozójává süllyedt.

Szemere persze az adott helyzetben nem maradhatott pusztán jelképe a liberális nemesség többsége és a békepárt között kialakuló együttműködésnek, hanem tényleges fenntartójává, szervezőjévé lett. „Minelyt Szemere Debrecenbe érkezett. — jegyzi fel a békepárti Kemény Zsigmond — minket keresett fel, s... a maga nézeteit a miénknek föláldozván, tőlünk ment a miniszteri konferenciákra, s elbeszélvén az ottan folyt dolgokat, megegyezésünket kérte ki teendői iránt.“ S hogy milyen kérdésekről tanácskozott a békepártiakkal? „Kossuth

jogainak szorítása": ez képezte megbeszéléseik legfőbb tárgyát; mert a békepárt most, meggyőződve arról, hogy a kormány élére kedvére való politikus fog kerülni, ismét továbbment egy lépéssel s mindent elkövetett annak érdekében, hogy a kormányzó-elnök tevékenységi körét a kormányéhoz viszonyítva minél szűkebbre szabják, hogy „Kossuthnak a közigazgatásban egyenes befolyása ne legyen, hanem a ministerium kormányozzon“. Ugyanazok a békepártiak tehát, akik alig néhány napja még váltig hirdették, mennyire szükséges, hogy a kormányzó-elnök felségjogokat ne gyakorolhasson (ne oszlatthassa fel az országgyűlést), most nem kisebb buzgalommal hangoztatták, mennyire szükséges, hogy a kormányzó-elnök csak felségjogokat gyakoroljon, azaz ne kormányozzon, hanem az ország kormányzását bízva az országgyűlésnek felelős — s ezáltal szükségképpen az országgyűlés többségének akaratát képviselő — miniszterekre.

Kossuth és a baloldal persze hevesen tiltakozott az ellen, hogy a kormányzó-elnök kezéből így utóvégre minden hatalmat kivégyenek. Szemere azonban, akiben jókora hatalomvágy is dolgozott, a békepárt álláspontjára helyezkedve, a miniszterelnöki tisztségtől való visszalépésével fenyegetőzött s ezzel sikerült Kossuthot arra kényszerítenie, hogy ebben a kérdésben is alávesse magát a békepárt akaratának. Kossuth tehát kénytelen volt belenyugodni abba,

„1-ször. Hogy a kormányzó bármely rendeletei, parancsai, határozatai, kinevezései csak úgy érvényesek, ha a ministerek egyike által is aláíratnak; következőleg

2-szor. Hogy a kormányzó csak a ministerek által kormányozhat“.

S ezután nem volt többé akadálya annak, hogy hivatalba nem lépjen a békepártra támaszkodó, liberális Szemere-kormány, szeptember óta az első olyan hatalmi szerv, amelyben a baloldal egyáltalán nem rendelkezett képvisellel. Ezzel pedig végleg kifejezésre jutott a liberális nemességnek a baloldallal való szakítása, megpecsételődött a baloldalnak a hatalomból való kiszorulása.

A TAVASZI HADJÁRAT MÁSODIK SZAKASZA: A KOMÁROMI CSATA

Abban, hogy a liberális nemesség zöme többé végképp hallani sem akart a baloldallal folytatandó együttműködésről, ismét jelentős szerepük volt a katonai eseményeknek, különösen a főhadszíntéren április második felében lezajló harcoknak.

Az isaszegi győzelem után végrehajtandó további hadműveletek tervét a honvédsereg főerőinek tábornokai még április 7-én Gödöllőn, Kossuth Debrecenbe történt visszautazása előtt, az ő közreműködésével dolgozták ki. Kossuth látva, hogy a sereg legfőbb feladatát, az ellen-

ség főerőinek megsemmisítését az eddigi hadműveletek során nem volt képes megoldani, változatlanul ebben jelölte meg a további hadműveletek legfőbb célját is, s rendületlenül hangoztatta, hogy a „megvert ellenségnek semmi pihenést sem engedhetünk — nekünk előre kell nyomulnunk“ mindaddig, amíg ezt a célt nem sikerült elérni. A legcélravezetőbb eljárásnak pedig Kossuth azt tartotta, ha most az egész sereg haladék nélkül nyomköveti a fővárosig hátrált ellenséget s Pest alatt vagy Pest falai között mér rá megsemmisítő csapást.

Ez a terv azonban, bármennyire helyes volt is alap gondolata: az ellenséges főerők megsemmisítésének változatlan célkitűzése, az adott körülmények között kivihetetlen volt. A honvédsereg nem tudott felvonultatni akkora erőket, hogy arcban támadva, szemközt a budai vár félelmetes ágyúparkjával, esetleg utcai harcok során is képes legyen megsemmisíteni az ellenséget. Éppen ezért a haditanácsban részt vevő tábornokok valamennyien elleneztek Kossuth javaslatát s azt az ellenjavaslatot terjesztették elő, hogy Pest ellen arcban csak a II. hadtest és Asbóth hadosztálya intézzen tüntető támadásokat az ellenséges főerők foglalkoztatása céljából, a sereg zöme pedig ekközben a Duna balpartján nyomuljon előre, s felszabadítva az ostrom alól a szorongatott helyzetben lévő Komáromot, egyesüljön a vár védőivel. A tábornokok legfőképpen azzal érveltek, hogy Komárom felmentése esetén az ellenség harc nélkül is kénytelen lesz kiüríteni a fővárost, nehogy a magyar sereg a Dunántúlon a hátába kerülhessen.

Kossuthot azonban ez az érvelés még nem bírta rá kezdeti álláspontjának feladására, mert őt nemcsak s nem is elsősorban a főváros felszabadításának erkölcsi jelentősége ösztönözte indítványának megtételére, hanem — ismételnünk kell ezt az igen elterjedt tévedések ellenében — mindennekfölött az ellenség megsemmisítésének kívánalma, az ellenjavaslat viszont eredeti alakjában nem az ellenség megsemmisítésében, csak elvonulásra kényszerítésében jelölte meg a további hadműveletek legfőbb célját. De a hosszantartó vita végén mégis engedett. Engedett azért, mert a tábornokok is engedtek: elismervén, hogy a hadműveletek legfőbb céljával most is az ellenséges főerők megsemmisítését kell kitűzni, s megállapítván, hogy erre van is lehetőség: hogy ha Pesten huzamosabb időn át sikerül lekötni az ellenséges erők zömét, Komáromot pedig elég gyorsan sikerül felmenteni, akkor a magyar sereg nemcsak fenyegetheti azzal az ellenséges főerőket, hogy a Dunántúlon a hátukba kerül, hanem ténylegesen a hátukba is kerülhet s megerősítve sorait Komárom védőseregével, jórátéheti a Gödöllőnél mulasztottakat, itt is megsemmisítő csapást mérhet rájuk. Annak kislátásba helyezése, hogy „ily sikeres előnyomulás mellett... kevés napok alatt tönkrevesszük az osztrák seregeket“, bírta rá Kossuthot arra, hogy lemondjon eredeti tervéről. S így jött létre végül közmegegyezéssel az

új haditerv, amely nem Pestben, de nem is Komáromban, hanem Komáromon át a Dunántúlban jelölte meg a főcsapás irányát s nem az ellenség elvonulásra kényszerítésében, hanem megsemmisítésében állapította meg a további hadműveletek legfőbb célját is.

A váci győzelem

Az új haditerv végrehajtása már a haditanács ülését követő napokban megkezdődött. Aulich a II. hadtest csapatait széles körben felvonultatta Pest határába, a III. hadtest pedig, majd nyomában az I. és ezt követően a VII. is megindult a Duna balpartján Vác felé. Vácott azonban ekkor már 8 ezer főnyi ellenséges sereg állott: Ramberg hadosztálya, amelyet Windischgraetz mindjárt isaszegi veresége után iderendelt Balassagyarmatról s amelyet most — Ramberg betegsége miatt — Christian Götz tábornok vezényelt. A III. és az I. hadtest tehát, hogy szabadabbá tegye a Komárom felé vivő utat, április 10-én parancsot kapott Görgeytől a Vácot megszállva tartó ellenség megtámadására.

Damjanich javaslatára a két hadtest parancsnoka megállapodott abban, hogy megkísérlik Vácott körülzárni és megsemmisíteni az ellenséges hadosztályt (amire meg is volt a lehetőségük, hiszen több mint kétszer akkora erővel rendelkeztek, mint Götz) s ennek érdekében csak Damjanich fog a Pestről Vác felé vezető országút mentén arcban támadni, Klapka egyik dandára viszont már a támadást megelőzően, a Váctól keletre húzódó hegyek által takarva, az ellenség hátába fog kerülni s Verőcéné elvágja Götz visszavonulási vonalát. Ezt az észszerű tervet azonban nem hajtották végre megfelelőképpen, Klapka kirendelt dandára megkésélt, a kitérőt időpontban még nem érkezett meg rendeltetési helyére, az ellenség viszont közben megkezdte visszavonulását, s így Damjanich, hogy a császáriak végképp el ne illanhassanak, kénytelen volt főerővel az átkaroló mozdulat végbemenetele előtt megindítani a támadást. Igaz, az ütközet így is fényes győzelemmel végződött — a 3. zászlóalj, élén Földváry Károly alezredessel, a „legvitézebb magyar harcfi“-val, aki alól az ütközet során kétszer is kilőtték a lovat, ellenállhatatlan szuronyrohammal bevette az országutat a városból délre keresztező patak egyetlen, rendkívül megerősített hídját s ezzel megnyitotta az utat a hadtest számára a város belsejébe, majd Damjanich katonái, véres utcai harcokat vívva, teljesen kiverték az ellenséget a városból s a halálra sebzett Götz tábornokot is foglyul ejtették —, a remülten menekülő császáriaknak azonban sikerült Verőcéné kibújniok az egérfogóból, s még az éjszaka folyamán Párkányig futva, elkerülniök a fogságot.

Egy haszonnal mégis járt az a körülmény, hogy a váci ütközetben magyar részről végül is mindössze egy hadtest vett részt: öregbítette az ellenségnek azt a tévhitét, hogy a honvédsereg főerői továbbra is

Pest alatt állanak, pedig Pest alatt — tudjuk — ekkor már csupán Aulich csapatai tevékenykedtek, igaz, hogy páratlan művészzel, szakadatlan mozgással a valóságosnál sokszorta nagyobbnak tüntetve fel saját erőiket és így hosszú ideig csakugyan teljes bizonytalanságot keltve az ellenségben a magyar sereg zömének hollétét illetően. Ennek következtében pedig a császáriak egyelőre elégségesnek vélték, hogy a Nyitra vonalának védelmét egyedül Ludwig Wohlgemuth altábornagy újonnan szervezett 12 ezer főnyi (IV. számú) hadtestére és a Vácról megmenekült csapatokra bízzák.

A nagysallói győzelem és Komárom felmentése

A váci ütközet után a magyar sereg zöme (mintegy 26 ezer ember) Ipolyságon és Léván át folytatta előrenyomulását a Garam felső folyása felé s április 16-án, Óbars és Zsemlér között elhelyezkedve, megkezdte a Garam jobbpartjára történő átkelés előkészületeit. Az északnyugati irányban végrehajtott nagy kerülőt az tette szükségessé, hogy a honvédsereg nem rendelkezett megfelelő hadihídkészletekkel a megáradt Garam alsó folyásán való átkelés biztosításához. A meglévő készletek azonban valójában a Garam felső folyásának áthidalásához sem voltak elégségesek. S mivel Görgey mégsem gondoskodott menet közben a kellő készletek előteremtéséről, az első híd Kálnánál csak a 18-ra virradó éjszakán készült el. 18-án azután átkelt ugyan ezen a hídon a jobbpartra az I. és a III. hadtest, a VII. hadtestnek azonban Görgey nem adott utasítást a másik kettő haladéktalan követésére, hanem meghagyta azt zsemléri állásában azzal, hogy csak akkor lépje át a Garamot, ha Zsemléرنél is megépül a híd. Így a VII. hadtest csupán 19-én délután kezdte meg a jobbpartra való átkelését. Addig azonban a másik két hadtestnek magáramaradottan kellett megütköznie a szembenálló ellenséges erőkkel.

Wohlgemuth ugyanis 18-án, értesülve arról, hogy jelentős magyar erők tüntek fel a Garam jobbpartján, Nagymálas és Bese között, a Garam felső folyásának vidékéről Komáromba vezető két út mentén állította fel csapatainak zömét, majd 19-én saját jobbszárnyát előretolta Nagysalló felé. Itt ütközött bele Klapka és a Klapkát követő Damjanich hadtestébe, amelyek a Nagymálason át vezető út mentén iparkodtak előre. A szembenálló erők nagyjából egyenlőek voltak, de mindkét oldalon nagymértékben hiányzott az ellenfél erőviszonyairól való megfelelő tájékozottság s mindkét harcoló felet meglehetősen váratlanul érte a találkozás. Maga Görgey, aki most is csapataitól jókora távolságra, Léván tartózkodott, csak az ágyúdörgésből értesült az ütközet megkezdéséről, bár meg kell hagyni, hogy ekkor sem indult el a csatatérre s még ekkor sem látta szükségesnek, hogy siettesse a VII. hadtest átkelését.

Damjanich azonban, aki Görgey távollétében az ütközetet vezényelte, nem váratkozott erősítésekre, hanem visszaverte az ellenség előretörő alakulatait, majd maga ment át támadásba, házról házra folyó kíméletlen közelharcban kiűzte az ellenséget Nagysallórról s végül is rendetlen menekülésre kényszerítette Wohlgemuth jobbszárnyát. Ennek következtében azután az ellenséges sereg balszárnyát képező dandárok, amelyek Wohlgemuth hibájából igen messzire helyezkedvén el, bele sem tudtak avatkozni az ütközetbe, szintén meghátráltak, s a császári hadtest, amely vagy 2 ezer főnyi veszteséget szenvedett, másnapra egészen Érsekújvárig vonult vissza, teljesen feladva a Nyitra balpartján elfoglalt állásait.

És ezzel megnyílt az út Komárom felé! 21-én létrejött az érintkezés a támadó honvédcsoportok és a vár sok megpróbáltatáson keresztülment védői között, másnap pedig, míg a komáromiak túlárado örömmel ünnepelték az I. és a III. hadtest bevonuló harcosait, az ostromló seregek eltakarodtak a Csallóközből is.

Pest felszabadulása és a komárom-szönyi eldöntetlen ütközet

Komárom felmentése után az egész hadjárat eredményessége már csak azon múlott, sikerül-e a támadó magyar seregek idejében átkelnie a Duna jobbpartjára, sikerül-e elvágnia a főváros területén elhelyezkedő ellenséges zöm Bécs felé vezető fő visszavonulási útvonalát. De erre a Garam felső folyásánál elszenvedett kétnapos idővesztés ellenére is még mindig volt lehetőség. Igaz, a Duna balpartján fekvő vár és a Duna jobbpartján magyar kézen lévő erőd között felállított hadihidat az ellenséges tüzérség néhány nappal korábban elpusztította, a komáromi molnárok azonban készek voltak az erőd által fedezve egyetlen nap alatt 10 ezer honvédet átszállítani hajóikon a jobbpartra. Ez az erő pedig kétségkívül elegendő lett volna ahhoz, hogy az erőd őrségével egyesülve elűzze a császáriak ostromló seregének a Duna jobbpartján elhelyezkedő mindössze 6 ezer főnyi csoportját s ezzel biztosítsa az egész magyar sereg számára a jobboldalra való zavartalan átkelést. Csakhogy Görgeynek, aki nem az ellenség megsemmisítésére, csupán béketárgyalások kikényszerítésére törekedett, kevésbé volt sürgős az átkelés, mint a komáromi nép egyszerű fiainak, akik pedig távolról sem ismerték a honvédsereg haditervét. Görgey ragaszkodott ahhoz, hogy az átkelés céljából előbb hidat építsenek, s bár a hídépítők felülmúlhatatlan lelkesedéssel dolgoztak, 24-ig tartott, amíg munkájukat befejezték. Görgey pedig még ekkor sem indult meg azonnal: a honvédsereg zöme csak a 25-ről 26-ra virradó éjszakán kelt át a jobbpartra, s ez a késedelem elegendő volt az ellenségnek a megmenekülésre.

Április 19-én ugyanis a császáriaknak végül felnyílt a szemük. Ezen a napon Jelačić és Schlick támadást intézett Aulich hadteste ellen, s Aulichnak a jelentős erőkülönbség miatt végrehajtott gyors visszavonulásából az ellenség kiolvashatta, hogy Pest alatt a honvédseregnek csak kislétszámú erői állanak, Nagysallónál pedig ugyanezen a napon az is kiviláglott, hogy a honvédsereg főerői Komáromtól északkeletre helyezkednek el. Eppen ezért Welden főhadiszállásáról már másnap Pestre sietett s elrendelte a főváros azonnali kiürítését, hogy a honvédsereg egérfogóba ne szoríthassa a következő napokban. S csakugyan: a II. és a III. hadtest már 21-én megkezdte elvonulását nyugat felé, hogy egyesülve a Komárom alatt tanyázó ostromsereggel, Győrön át egészen Pozsony vidékéig hátráljon. S miután e két hadtest elvonulása 23-án befejeződött, 24-én Jelačić is megindult a Duna jobbpartján Eszék felé, hogy legalább a Délvidéken igyekezzék erősíteni az ellenállást a honvéds csapatokkal szemben, amelyek ekkor már a Bácska nagyrészét is felszabadították. Közben pedig 22-én és 23-án két polgári személyekből (a császáriakat kiszolgáló tisztviselőkből, arisztokratákból, főpapokból, politikai foglyokból stb.) összetevődő karaván is útnak eredt Budáról Sopron felé. Ezzel végetért a főváros kiürítése; ellenséges katonaság a főváros területén csak a budai várban maradt, amelynek parancsnokává Welden most Heinrich Hentzi tábornokot, a Honvédelmi Bizottmány által áruló magatartása miatt még az ősszel elcsapott volt péterváradai várparancsnokot nevezte ki; 23-án és 24-én pedig Aulich katonái a lakosság leírhatatlan örömrivalgása közepette bevonultak az ismét szabaddá lett Pestre.

Pest tehát, amint azt a gödöllői haditanács kitervelte, kardcsapás nélkül felszabadult. Az ellenséges főerők átkarolása a Dunántúlon azonban Görgey késedelmeskedése miatt nem történt meg, mert mire Görgey seregének első alakulatai 26-án hajnalban átérték a Duna jobbpartjára, a fővárosból nyugat felé visszavonuló császári csapatok már egyesültek a Komárom alatt állókkal, sőt egy részük már Győr felé közeledett. De veszve még ekkor sem volt minden. Hiszen Welden jelentősen meggyengítette seregét azért, hogy Jelačić 15 ezer katonáját dél felé különítette ki, Hentzit pedig 4 ezer emberrel Budán hagyta. Ha Görgey legalább most habozás nélkül átdobja seregét és Komárom védőinek zömét is a Duna jobbpartjára, még mindig megsemmisítő csapást mérhetett volna az ellenségre. Görgey azonban most sem járt el úgy, amint azt a forradalom érdeke megkövetelte. Legnagyobb létszámú s egyben legkedveltebb, november óta maganevelte hadtestét, a VII-ét, amely sem Isaszegnél, sem Vácnál, sem Nagysallónál nem vett részt a küzdelemben, mintha csak meg akarta volna kímélni valamiféle távolabbi tervének kivitelezésére, most sem vetette harcba, hanem a Duna balpartján hagyta. Fogytán lévő lőszerkészletét pedig az ütközet előtt nem egészítette ki a komáromi vár hatalmas tartalékaiból. Így

azután a komárom-szónyi ütközetet a magyar sereg 26-án nagyjából egyenlő erőkkel volt kénytelen megvívni, a koradélutáni órákban pedig döntés nélkül félbe kellett hogy hagyja lőszerkészletének kiapadása miatt. Igaz, az ellenség nem használta ki ezt a ránézve kedvező fordulatot, hanem megelegedett azzal, hogy napnyugtáig kitarson elfoglalt állásaiban, az éj leszálltával pedig elvonult nyugat felé, de hát a császáriaknak nem is volt más céljuk az ütközet vállalásával, mint hogy biztosítsák akadálytalan elvonulásukat. És ezt a céljukat döntés kiskarása nélkül is elérték.

Igy a váci és a nagysallói fényes fegyvertények ellenére is a tavaszi hadjárat második szakasza sem hozta meg a szükséges eredményt: az ellenséges főerők teljes megsemmisítését. Az ellenséges megszállt alól felszabadított területet azonban a honvédseregnek újból jelentősen, csaknem a Dunántúl egész északi felével sikerült kibővítenie. S április—május folyamán a mellékhadszíntereken vívott harcok is mindenütt az ellenségnek a határszélekig való visszaszorítására vezettek.

A STRATÉGIAI ELLENTÁMADÁS FÉLBEHAGYÁSA ÉS ÁTMENET A TAVASZI HADJÁRAT HARMADIK SZAKASZÁRA: BUDA OSTROMÁRA

Csaknem az ország egész területének felszabadítása: ilyen katonai helyzet képezte tehát a háttérét a Szemere-kormány megalakulásának. S valóban, az ellenség kiűzése: ez képezte — a pénzügyminiszterre ki-nevezett áruló, Duschek kivételével — az új kormány tagjainak leg-főbb célkitűzését is. Ezért a célért harcolt a Dunántúlon, majd Görgey táborában s végül Erdély teljhatalmú országos biztosaként a becsületben megőszült, a haza iránti hűségét egész életével tanúsító Csányi László, aki most közmunka- és közlekedésügyi miniszter lett. Ezt a célt tartotta mindig szemé előtt a két délvideki kormánybiztos, Vukovics Sebő, az új igazságügyminiszter és Batthyány Kázmér, akit Kossuth a külügyminisztérium — és ideiglenesen a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium — vezetésével bízott meg. E cél elérésére lelkesítette a népet a szószékről is, írásaiban is Horváth Mihály, aki a vallás- és közoktatásügyi tárca irányítását vette át; mert Szemerével az élükön (aki egyébként megtartotta magának a belügyminisztériumot is) az új miniszterek — az egyetlen Duscheket nem számítva — valamennyien őszinte hívei voltak Magyarországnak függetlenségének.

És mégis: ez az elszánás önmagában nem biztosíthatta, hogy az új kormány képes legyen megvédelmezni az ország függetlenségét; mert az új kormány tagjai nem értették meg, hogy az ország függetlenségét az ellenség kiűzése még nem tette megdönthetetlenné. Mert az új kormány tagjai nem értették meg, hogy a harcnak még mindig nem lehet végét vetni, nem lehet mindaddig, amíg az ellenség meg-

semmisítő vereséget nem szenved; mert így az új kormány — tagjainak elhűsége ellenére is — szükségképpen a békepárt járószalagjára kellett hogy kerüljön.

A kormány egész tevékenységének ugyanis az a Szemere által megfogalmazott — s mondani sem kell, milyen végzetesen elhibázott — feltevés képezte alapját, hogy „eljött az idő, s kimondhatjuk bátran, hogy Magyarország szabad“. S ebben a feltevésében Szemere egyszerűen csak követte a nemességnek kormánya mellett felsorakozó többségét, amelynek tagjaiból a fényes — bár még mindig nem eldöntő — katonai győzelmek mind gyakrabban váltottak ki olyan hangokat, hogy „ditsó hazánkat meg mentve“ tudhatjuk, hogy „a haza veszélyen kívül van“ stb. Hiába emelte fel intő szavát Kossuth: „...A szerencse által ne hagyja magát senki tétlenségre szenderítetni. Ha valaha, most van ideje sem nyugodni, sem aludni, hanem mindenkinek tette fészíteni erejét.“ — Szemere és kormánya — az egyetlen Csányi kivételével, aki azt vallotta, hogy „a harc még csak most fog nagyobb formatumban megkezdődni“, — váltig kitarított amellett a nézet mellett, hogy „a harc és ellenség távoztával s a lázas állapot enyészétével a béke és csend kezd visszatérni“.

Igaz, Kossuth még elszigeteltségében is igen sokat tett azért, hogy legalább a legfontosabbat, a honvédsereg további fejlesztését biztosítsa. Azt azonban most még kevésbé tudta biztosítani Kossuth, mint korábban, hogy ezt a szakadatlanul erősödő nemzeti hadsereget a lehető legeredményesebben használják fel a harcmezőn; mert — amint Marx rámutat — „forradalmi időkben a hadsereg sorsa a polgári kormányzat igazi természetét még jobban visszatükrözi, mint békés korszakokban“.¹¹ S a Szemere-kormány igazi természetéből a honvédseregnek tétlenségre kárhóztatása következett: a kormány, abból a feltevésből indulva ki, hogy a szabadságharc már elérte célját, hogy az ország önállóságát a szükséges mértékben már a szabadságharc eddigi eredményei is biztosították, ennél többet pedig úgysem lehet elérni, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a honvédseregnek „alig van már teendője“. Holott a honvédseregnek éppen most kellett volna minden erejét megfeszítenie a döntő összecsapásra.

Bécs helyett Buda mint a további hadműveletek iránya

A tavaszi hadjárat első két szakaszának eredményei ugyanis még a komárom-szőnyi ütközetben adódott alkalom elszalasztása után is lehetővé tették, hogy a honvédsereg főerői megsemmisítő vereséget mérjenek Welden csapataira. „Ausztriát megbénította a magyarok győzel-

¹¹ Marx Károly: A spanyol kérdés, Marx és Engels Válogatott Tanulmányai II. Bp. é. n. [1947.], 34. o.

mes előnyomulása...¹² Az ellenséges főerők az áprilisi harcokban olyan kegyetlen vérvesztéseket szenvedtek, hogy tényleges létszámuk (ha a betegeket, álbetegeket stb. mind leszámítjuk) — a IV. hadtest felállításának ellenére is — 45 ezer főre olvadt. Jelačić és Hentzi különválásával pedig ez a létszám még tovább apadt: mindössze 26 ezer főre zsugorodott össze. És — ami még sokkal fontosabb — ez a 26 ezer ember testben-lélekben egyaránt elcsigázva, züllötten, fegyelmet alig ismerve többé s teljességgel a győzelem reménye nélkül jutott vissza oda, ahonnan alig néhány hónapja diadalittasan elindult: az osztrák-magyar határszélre. A hadseregnek ezek csak „roncsai, amelyek éppenséggel nincsenek birtokában semmiféle ellenállóképességnek,” írta róluk a *Neue Rheinische Zeitung*.¹³ S ezzel teljesen egybehangozóan maga Welden is azt állapította meg, hogy „a hadsereg ebben az állapotában egyáltalán nem harcképes”. De az általános csüggedés nemcsak katonáit, hanem őt magát is ugyanannyira hatalmába kerítette. „Nekem magamnak sincsen már egyéb reményem, mint romok alatt eltemetve lennem,” valotta meg szégyekezés nélkül ez a nemrég még oly magabiztos hadfi. S maga látta legvilágosabban, hogy ennek a csüggedésnek nagyon is nyomós okai vannak: „Nem szabad tovább a képzelődés világában élnünk, a főváros és ezzel a monarchia sorsa forog kockán... A mentőeszköz nincsen az én kezemben...” A magyarok „kedvök szert és északi tartományaink, különösen pedig Bécs felé indulhatnak”.

És Bécs fel is készült a honvédsereg bevonulására. A székvárosába olomouci menedékéből éppen ezidőtájt visszaérkezett Ferenc Józsefet Schönbrunnban nyolc század katona és három ágyú őrizte, hogy szükség esetén fedezhesse futását. A bécsi nép tömegeiben pedig ismét fellángolt a harcikedv, s Bécs utcáin éjszakánként ismeretlen kezektől elesett császári tisztek holttesteit tanúsították, hogy október hatodika eltiport hóseinek szívéből a hatalomnak nem sikerült kiölnie a forradalmi szenvedélyt. De ugyanígy számított a honvédsereg újabb előretörésére az európai közvélemény is. Torinóban már a nagysallói útközet napján, Párizsban április végén és május elején több alkalommal is elterjedt az az — úgy látszik — erősen várt hír, hogy „a mieink már Bécsben vannak”, „... Napról napra várható volt — jegyezte fel utóbb maga Engels is —, hogy (a magyarok) Bécsset rohammal beveszik.”¹⁴ S mellyikünknek a szívét nem dobogtatja meg, ha a *Neue Rheinische Zeitung* akkori számaint lapozgatva, látja, hogy Marx és Engels lapja még utolsó szavával is annak a reménynek adott kifejezést: „Még néhány rövid nap, és a győzedelmes magyar hadsereg a

¹² Engels *Frigyes*: Forradalom és ellenforradalom 1848-ban. Új Könyvtár 4., Ep. é. n. [1948.], 185 o.

¹³ Köln. 18. Mai Neue Rheinische Zeitung 19. Mai. 1849. Nr. 301. Karl Marx Album, Berlin, 1953. 93. o.

¹⁴ Engels, Forradalom és ellenforradalom 181. o.

hatalmas osztrák seregek roncsait maga előtt úzva, diadalmenetben bevonult Bécsbe és örökre megsemmisítette az osztrák monarchiát.¹⁵

A főcsapás irányát Bécsben jelölni meg: most valóban az egyedül helyes haditerv lehetett a honvédsereg főerői számára, amelyek ekkor már pusztán létszámukat tekintve is kétszeresen felülmúlták a főhadszíntéren álló ellenséget. Az ellenség szétzilált hadait, ha a határon még egy súlyos vereséget szenvednek el, többé semmi sem menthette volna meg a teljes felbomlástól. Bécs elfoglalása s a testvéri bécsi néppel való egyesülés pedig csakugyan a szabadságharc győzelmes befejezését jelenthette volna. Tisztában is voltak ezzel a magyar forradalom táborában mindazok, akiket nem kápráztattak el a honvédsereg eddigi sikerei, akik nem lovalták bele magukat abba a hitbe, hogy a szabadságharc máris elérte célját. Táncsics például már alkotmánytervezetében ezt a célkitűzést állította a honvédsereg főerői elé. Ugyanezen a véleményen volt a honvédsereg legkiválóbb hadvezére, Bem is, aki azt írta: „Miótán Görgey tábornok győzelmes előnyomulásában Komáromot felmentette, nyomon kell követnie az ellenséges hadsereget, nem szabad nyugtot engedni neki... feltartóztathatatlanul Bécs ellen nyomulni... Ha egyszer Bécsben van, ő diktálja a békét.“ És ugyanez a meggyőződés tüzelte a harcoló hadsereg egyszerű katonáit is. „...Milyen jó volna most — írta egyikük a táborból —, ha mi is előremenve, a többi hadtestekkel egyesült erővel a cudarokat mindenestül tönkre tennők...“

Görgey azonban nem vetette magát egész seregével Welden nyomába, hanem megelégedett azzal, hogy a VII. hadtestnek alig kétharmadrészével (mindössze 10 ezer emberrel) „üldözze“ az ellenség elvonuló főerőit — ezt is csak Győrig —, Komárom körül csoportosuló seregrészének zömét (mintegy 30 ezer embert) pedig Buda alá vezette, hogy kifüstölje onnan a hátrahagyott — s mint tudjuk, alig 4 ezer főnyi — várórséget. Pedig Görgey nagyon is tisztában volt azzal, hogy a budai várnak semmiféle stratégiai jelentősége nincs. Weldennek egy elfogott jelentéséből tökéletesen ismerte az ellenség nyomorúságos állapotát, s szakképzett katonaként, a kormány tagjaitól eltérően azt is világosan látta, hogy a szabadságharc még korántsem fejeződött be. Maga írta alig néhány nappal Buda alá történt elvonulása előtt: „Sokan vannak köztünk, akik már kivívottnak hiszik hazánk óhajtott jövődjét; de ne ámítsátok magatokat...“ Görgey azonban nem kívánt Ausztria földjére lépni, nem kívánt egyesülni a bécsi néppel, a haza általa óhajtott jövődjét most sem az ellenség megsemmisítésével akarta elérni, hanem továbbra is béketárgyalások útján, és arra számított, hogy a Habsburgokban eddigi katonai vereségeik hatására most már végre valóban meglesz a készség illetően tárgyalások felvételére. Buda ostro-

¹⁵ Köln, 18. Mai, i. h.

mára egyszerűen azért indult el, hogy ürügye legyen a Habsburgok békeajánlatainak bevárására, s a béketárgyalásokat hátráltató tényezőket egyedül Kossuthban és a függetlenségi nyilatkozatban vélte felfedezni úgyannyira, hogy saját teendőit illetően legfeljebb azon gondolkodott, hogyan kényszerítse szükség esetén fegyveres erővel Kossuthot lemondásra, az országgyűlést pedig a függetlenségi nyilatkozat visszavonására.

De hiába vesztegetett el így oly sok időt, semmivel sem került közelebb kitűzött céljához, a Habsburgokkal való megbékéléshez, mert ezt az ajándékba kapott lélegzetvételi szünetet az osztrák kormány — amint várható is volt — nem béketárgyalások megindítására, hanem a cári kormánnyal régóta folytatott szövetségi tárgyalásainak befejezésére, nem a magyarországi háború megszüntetésére, hanem a magyar forradalom ellen intézendő minden korábbinál hatalmasabb roham előkészítésére fordította. S a magyar forradalomnak még soha, még decemberben sem kellett annyira elszigetelten vennie fel a rákényszerített harcot, mint most. Ezért állapíthatjuk meg Engelsszel, hogy amikor Görgey Bécs helyett Buda ellen fordult, „ezzel a hadmozdulattal Magyarország megmentésének utolsó lehetősége is elveszett.” s „így Buda ostroma az 1848—49-i magyarországi háború fordulópontját jelentette”.¹⁶

A tavaszi hadjárat sikereinek és félbemaradásának hatása a külföldi forradalmi mozgalmakra

Pedig a magyar forradalomnak április végén, május elején még lett volna lehetősége arra, hogy az európai erőviszonyokat éppenséggel a maga javára változtassa meg. A római, a toscanai és a velencei köztársaság még állta a harcot az ellenforradalom zsoldosseregeinek ellenében. Németországban, ahol a reakciós fejedelmek a Hohenzollernek és a Habsburgok kezdeményezésére egymás után megtagadták az elismerést a frankfurti parlament vitái során nagysokára tető alá hozott liberális alkotmánytól, bármennyire veszélytelen volt is az rájuk nézve, május elején Drezdában, Badenben és más helyeken kispolgári csoportok által vezetett munkásfelkelések robbantak ki az alkotmányban körülírt demokratikus jogok védelmére. Csehországban a radikálisok Frič irányításával szintén fegyveres felkelést készítettek elő s jelentős szervezőmunkát fejtettek ki a munkás- és a paraszttömegek körében. És Lengyelországból is a forradalmi elégedetlenség fokozódásáról érkeztek hírek.

A magyar forradalomnak tehát újból alkalmá nyílt kitörnie magáramaradottságából. S annál is inkább, mivel e külföldi forradalmi mozgalmak részvevői közül sokan egyenesen számítottak a magyar for-

¹⁶ Buda, The New American Cyclopaedia X, New York, 1858. 60. o.

radalom támogatására. Lengyelországban türelmetlenül várták, mikor vonul be hadtestének élén Dembiński (akit Kossuth még áprilisban az északkeleti országrészek védelmére újonnan szervezett IX. hadtest parancsnokává nevezett ki s aki Kossuth jóváhagyásával csakugyan galíciái betörésre készült). Drezdában úgy tudták, hogy a szabadságot hozó honvédsereg már Csehország területén nyomul előre. Sőt Csehországban is — s nemcsak a nép, hanem a nemrég még kérlelhetetlenül magyarelles radikálisok körében is — számtalan hír járta a honvédsereg és Kossuth közeledéséről, és a magyar forradalom iránt most kibontakozó rokonszenv több ízben nyílt magyarbarát és Habsburg-ellenes tömegtüntetésekben, valamint egyes cseh származású császári katonáknak a magyar honvédsereg oldalára való átállásában is kifejezésre jutott.

Ha ebben a helyzetben a honvédsereg főerői bevonulnak Bécsbe, szétzúzzák a Habsburgok hatalmi gépezetének központját s egyesülnek a bécsi nép tízezres tömegeivel, ezzel a magyarok méltán kiérdemelték volna „a 19. század franciái”-nak címét, amellyel a *Neue Rheinische Zeitung* tisztelte meg őket,¹⁷ mert újabb forradalmi fellendülésnek vehették volna meg az alapjait a szomszédos országokban: ösztönzést adhattak volna a német forradalmároknak, sőt a Habsburgok fegyveres erőinek egy részét elvonták volna az olasz hadszíntérről és Csehországból s így megkönnyítették volna az olasz és a cseh népek is, hogy végezen elnyomóival. És ha ezzel egyidőben Dembiński is betör Lengyelországba, a feltétlenül kirobbanó lengyel felkelés — legalább is egy darabig — teljesen leköthette volna a cár figyelmét s elvehette volna a kedvét attól, hogy a Habsburgok segítségére siessen. Vagy pedig az történt volna, hogy „az orosz beavatkozás, ahelyett, hogy a magyarokra nézve veszélyessé válnék, a magyar háborút európaivá változtatja”.¹⁸ Joggal írta hát ekkor Mickiewicz: „Magyar honpolgárok! Kezetekben a világ jövője. Ha sikerül letépnetek a győzelem gyümölcsét, mint ahogy ki tudtátok érdemelni ennek babérjait, győzelmetek az európai szabadság győzelme lesz. Bár csak mentene meg benneteket a szabadság szelleme... minden cselvetéstől, minden kompromisszumtól az igazságosság és a jog örök ellenségeivel.” „Semmiféle egyezkedést!” „Előre! Magatokért, a szlávokért, a németekért, az olaszokért! Előre! A nemzet hálája kíséri benneteket, reményeik mutatják nektek az utat!”

Görgey azonban — mint tudjuk — nem folytatta előrenyomulását Bécs felé. Dembińskinak a lengyelországi betörésre vonatkozó tervét pedig a Szemere-kormány mindjárt megalakulása után elvetette, többek

¹⁷ Weerth, Georg: Proklamation an die Frauen, Neue Rheinische Zeitung 19. Mai 1849. Nr. 301., i. h. 92. o.

¹⁸ Marx, Karl und Engels, Friedrich: Gesammelte Schriften III. Stuttgart. 1913. 292. o.

között arra hivatkozva, hogy egy ilyen vállalkozás kedvezőtlen hatást gyakorolna az érdekelt hatalmakra, holott azokat valójában éppenséggel nem csupán ez az akció fordította volna szembe a magyar forradalommal. S még áprilisban elbukott a toscanai forradalom. Április végén az ellenforradalmivá lett francia kormány csapatai partra szállottak Olaszországban, és két hónapon belül végeztek a Giuseppe Garibaldi vezetése alatt hősiessen ellenálló római köztársasággal is. Drezdában a porosz király csapatai május elején négy nap alatt vérbefojtották a felkelést. Prágában az osztrák hatóságok május 10-én leleplezték a radikálisok földalatti szervezetét és a mozgalom lefejezésével elejét vették a felkelés kirobbanásának. A Badenben küzdő húszezer főnyi felkelő sereg ellen pedig (amelynek a soraiban Engels mellett ott harcolt a magyar Türr István is) százezer zsoldost vezényeltek a reakciós német kormányok, s így két hónapos elkeseredett ellenállás után itt is elbukott a forradalom. Egyedül Velence tartotta még magát, augusztus végén azonban ez az osztrák csapatok által mindenfelől körülzárt kicsiny városállam — az európai szabadság utolsó szigete — is kénytelen volt letenni a fegyvert.

A magyar forradalomnak tehát — jelentős részben saját hibájából — most sem sikerült kiszélesítenie elszigetelt állását. 1849 tavaszán megint csak nem jött létre a forradalmi népek nemzetközi együttműködése. Sőt, ezekben a hónapokban éppen az európai ellenforradalom tudta egyesíteni erőit a legnagyobb erőfeszítést tanúsító forradalmi mozgalom, a magyar szabadságharc felszámolására.

JEGYZETEK

A trónfosztás stb. Kossuth az árulás hídjának leégetéséről vidini levelében ír, közli Kacziány Géza, Magyarország 1915. aug. 26., 237. sz. Ezt a formulát azonban már a trónfosztás előtti napokban is alkalmazta, erről *Horváth Mihály*, II. 520. o. Hogy a trónfosztást Kossuth elképzelése szerint nemcsak új kormány alakításának, hanem új országgyűlési választásoknak is követniök kellett volna, erről a korábbi irodalom vagy nem vesz tudomást, vagy jelentőségének felismerése nélkül tesz futó említést. Pedig április első napjaiban Kossuth ezt világosan és nyomatékosan megírta Csányinak (Eger, 1849. ápr. 1. KLÖM XIV. 783—784. o.) s elmondta Vukovicsnak is (Vukovics 457. o.).

A trónfosztás történetét legalaposabban *Révész Imre* dolgozta fel: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat, Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára, I. Kossuth kérdésfelvetése a képviselőház apr. 14-i ülésén: Közlöny, 1849. ápr. 17., 81. sz. 297. o. A *Marcius Tizenötödike* a híd elvágásáról: Mákvirágok, MT. 1849. ápr. 21., 59. sz. 226. o. Az OHB. ápr. 12-i üléséről *Steier Lajos*: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei, h. és é. n., 200—202. o. Az országgyűlés apr. 13-i két titkos üléséről tudósít a MT. idézett cikke; *Kossuth Lajos*: Ertekezés Magyarországról, Kossuth Lajos Iratai II. Bp. 1881. 274—275. o.; *Horváth Mihály*, II. 495—497. o.; *Mészáros Lázár* Emlékiratai II. Pest, 1867. 174—176. o. *Pálffy János*: Magyarországi és erdélyi urak Bp. 1940. 262. o.; *Hunfalvy* 50—52. o.; *Tóth Lőrincz*: Gróf Batthyány Kázmér és emlékiratai, Budapesti Szemle. LXXV. 1893. 55. o. stb.; ír továbbá *Steier* az idézett helyen; *Varga Zoltán*: A trónfosztás. A szabadságharc fővárosa — Debrecen, 1849 január-május, Debrecen. 1948. 446—450. o.: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés (szerk. Beér János), Bp. 1954. 543—546. o. stb. A képviselőház apr. 14-i határozatai: KLÖM. XIV.

884—885. o. A függetlenségi nyilatkozat szövegének kritikai kiadása: KLÖM. XIV. 894—912. o.

A baloldal döntő szerepét kiemeli az ápr. 14-i eseményekben *Táncsics Mihály*: Életpályám, Bp. 1949. 267. o. A Radical Párt létrejöttéről *Irányi Dániel—Chassin, Charles-Louis*: Histoire politique de la révolution de Hongrie 1847—1849, II. Paris, 1860. 398—399. o. és *Varga Zoltán* 441. o. A Radical Párt célkitűzései és tagjainak névsora kitűnnek tagjai által aláírt programjából, 1849. ápr. 5. OL. 1848—1849-i iratok. A kiskőrösi előljárók levele: MT. 1848. dec. 15., 235. sz. 948. o. Hasonló királyellenes hangulatváltozásról tanúskodó cikkek: MT. 1848. okt. 27. 193. sz. 776. o. és 1848. nov. 2. 198. sz. 797. o. Ugyanezt a hangulatváltozást erősíti meg *Horváth Mihály* is, II. 6—8. o.

A békepártiak megnyugvásáról a trónfosztással kapcsolatban *Kovács Lajos*, 89. o. Ferenc Józsefhez intézett feliratukról *Andics*, 127. o. (Az idézet ugyanonnan.) A képviselőház ápr. 14-i vitája a megalakítandó kormány hatásköréről: Közlöny, 1849. ápr. 17., 81. sz. 297—298. o. A békepártiak álláspontját tükröző idézet Szász Károly felszólalásából. A Madarász-ügy sürgős napirendre tűzésének alkalmán *Kemény*, 114—115. o. A bizottsági jelentés: Az 1848/49. évi népképviseleti országgyűlés 853—856. o. A békepártiak felszólalásai a képviselőház ápr. 20-i ülésén: Közlöny, 1849. ápr. 24., 87. sz. 321. o. Az idézet Szunyogh Rudolf felszólalásából. Kossuthnak Telesi és Perczel miniszteri kinevezésére vonatkozó terveiről *Vukovics*, 453—454., 493—494. o. A békepártiaknak a kormány és az országgyűlés viszonyával kapcsolatos álláspontját ismerteti *Kovács Lajos*, 89. o.

Az *Esti Lapok* javaslata Szemere miniszterelnökségére: *Organisatio*, EL. 1849. ápr. 25., 53. sz. A békepártiak és Szemere tanácskozásairól *Kemény* 127—128. o. Erről és Szemere hatalomvgyáról ír *Horváth Mihály* is, III. Pest, 1872. 110—111. o. Kossuth kényszerhelyzetéről Szemere kinevezésével és a kormány hatáskörének megállapításával kapcsolatban: Kossuth levele Szemeréhez, Debrecen, 1849. ápr. 30. KLÖM. XV. 174. o.; *Kemény*, 129—130. o.; *Kazinczy Gábor*: Szerepem a forradalomban, Hazánk, 1884. 102—103. o. A Kossuth hatáskörét korlátozó megállapodás Kossuth tudósításában, Debrecen, 1849. máj. 2. KLÖM. XV. 183. o.

A *tavaszi hadjárat második szakasza*. Hogy az április 2., 3. és 4. hetében lezajlott hadieseményeket mint a tavaszi hadjárat második szakaszát különválasztjuk április első hetének eseményeitől, az indokolja, hogy ezek a fejlemények teljesen új operációs terv alapján jöttek létre. Hogy a váci, a nagysallói és a komárom-szönyi ütközetet, valamint a Pest alatti harcokat szintén mint egyetlen csata mozzanatait foglaljuk össze, hasonló okok indokolják, mint a gödöllői csata esetében. A csatát pedig azért nevezem komárominak, mert bár a gödöllői haditanács terve szerint a döntő összecsapásra a hadműveleteknek ebben a szakaszában nem Komáromnál, hanem valahol a Dunántúlon, Komárom és Buda között kellett volna hogy sor kerüljön, a valóságban a döntő összecsapás e tervtől eltérően mégis Komárom körzetében ment végbe.

Kossuth szavai a további szakadatlan előrenyomulás szükségességéről Bemhez intéztet lehelében, Debrecen, 1849. ápr. 12., Kossuth Lajos Leveléi 1848/49. (szerk. Makray Aladár), h. és é. n. [1870.], 30. o. Magát a gödöllői haditanács kimenetelét az eddigi feldolgozások a haditanács részvevőinek tollából fennmaradt két emlékirat (Görgy Arthur, II. 11—13. o. és Klapka 130—131. o.) nyomán teljesen elferdítve tárgyalják. E két emlékiró u. i. Kossuthnak, illetve a haditanácsban helyettesített tábornokoknak csak a megbeszélés kezdetén kifejtett álláspontját ismerteti a valósághoz híven s mindkettő ügyüket fel, mintha a megbeszélés további során Kossuth egyszerűen feladta volna eredeti álláspontját s teljesen magáévá tette volna a tábornokok eredeti álláspontját. Hogy azonban a valóságban Kossuth nem elégedett meg azzal, ha a honvédsereg Komáromnál csupán fenyegetni fogja az ellenség hátrálási vonalait, hanem ezeknek a hátrálási vonalaknak a Duna jobbpartján történendő tényleges elvágásában állapodott meg a tábornokokkal, az kitűnik *Görgy István* munkájából, II. 138—139. o., valamint *Kossuthnak* már említett Bemhez intézett leveléből, I. h. 28—29. o. S hogy Kossuth legfőbb feladatnak ápr. 7-én is az ellenség megsemmisítését jelölte meg, ez kiviláglik ugyanaznap Perczelhez intézett leveléből, KLÖM. XIV. 840—841. o. Ebből származik a szövegben közölt idézet is.

A váci ütközet leghaszálhatóbb leírását adja *Rubint Dezső*: A váci ütközet 1849. április 10., *Hadtörténelmi Közlemények*, 1925. és *Nagy Kálmán*, HK. 1954. 3—4. sz. 242—246. o. A Garam áthidalásához szükséges készletek elégtelenségéről és Görgy ezzel kapcsolatos felelősségéről *Gelich*, III. 255. o. A IV. császári hadtest

ápr. 19-i felállításának észszerűtlenségéről *Rüstow*, I. 343. o. Komáromnál a Duna jobbpartjára hajókon való átkelés lehetőségéről és arról, hogy a hadihíd, amelyen *Görgey* csak ápr. 26-ra virradóra kelt át, már 24-én elkészült, bőven ír a szemtanú (akkor a komáromi vartűzérség parancsnoka) *Krivácsy József*: *Görgey és Klapka* vagy az 1848/49-ki önvédelmi harc. Bp. 1881. 12—13. o. A komárom-szónyi ütközetet — az eléggé elterjedt szokással ellentétben — azért nem minősítettem a honvédseregére néve győzelmes ütközetnek, mert az ütközöt végeztével a szembenálló felek mindegyike megtartotta állásait s ez éppenséggel a császárlakra nézve volt előnyös, A VII. hadtestnek a komárom-szónyi ütközetből való távolmaradásával elkövetett mulasztást bírálja *Vukovics*, 479—480. o.; *Klapka*. 140. o.; *Horváth Mihály*, II. 457—458. o., stb.

A *stratégiai ellentámadás félbehagyása*. Szemere Magyarország szabadságának elérkezteről máj. 22-i képviselőházi beszédében, *Közlöny*, 1849. máj. 23., 112. sz. 420. o. A liberális nemeselek optimista nézeteit tükröző idézetek: *Bekény János* levele *Kossuth*hoz, *Túróczenytmárton*, 1849. máj. 1., OL. Belügyminisztérium, *Rendőri* 1849—1—39; továbbá *Bence Ignác* felszólalása a képviselőház máj. 8-i ülésén, *Közlöny*, 1849. máj. 10., 101. sz. 375. o. *Kossuth* figyelmeztetése ápr. 26-i képviselőházi beszédében, *KLÖM*. XV. 134. o. *Csányi* a harc fokozódásáról *Kossuth*hoz intézett levelében, *Kolozsvár*, 1849. máj. 8. OL. Kormányzó-elnökség 1849.: 6848. Szemere a béke visszatérteréről: *Közlöny*, 1849. máj. 16., 106. sz. 393. o. Szemere a honvédsereg teendőinek hiányáról már idézett máj. 22-i beszédében.

Welden adatait közli a császári hadsereg létszámának csökkenéséről *Steier*, Az 1849-i trónfosztás 240. o. Welden panaszos kijelentései (az idézetek sorrendjében) u. o. 356. o.; u. o. és *Rédvay István*: Az 1849. április 28-i komáromi haditámadás történelmi jelentősége, *Hadtörténelmi Közlemények*, 1934. 73. o.; *Steier*, Az 1849-iki trónfosztás 363. o.; u. o. 355. o. *Ferenc József* őrizetéről u. o. 365. o. Császári tisztek elpusztításáról *Bécsben Károlyi Arpád*: *Németújvári gróf Batthyány Lajos* első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I. Bp. 1932. 22. o. A *Torinóban* elterjedt hírekről *Wladyslaw Zamoyski* számol be egy ápr. 19-én kelt levelében (*Kovács Endre* szíves közlése), a *Párizsban* elterjedtekről pedig *Telesi László* két *Pulszky Ferenc*hez intézett levelében, *Párizs*, 1849. ápr. 30. A forradalom és szabadságharc levelestára, III. 272. o. és *Párizs*, 1849. máj. 9., u. o. 320. o.

Táncsics a Bécs elleni támadás szükségéről: *Új alkotmány-javaslat* 19. o. *Bem* véleményét idézi *Nagy Balázs* kéziratosa tanulmánya: *Bem*, a forradalmi hadvezér, amelyet a szerző szíveségből használhattam. A honvédek hangulatát tükröző idézet *Müller György* III. hadtestbeli honvédnek az érsekújvári táborban kelt leveléből, *MT*. 1849. jún. 16. 50. sz. 199. o.

Rédvay, 74. o. azzal az állítással igyekszik mentesíteni *Görgey*t, hogy azért nem nyomult Bécs ellen, mert nem ismerte az ellenség valóságos helyzetét, s ezt írja: „Meg lehetünk róla győződve, hogyha a szerencsés véletlen *Welden* levelei közül csak egyetlen-egyet juttat kezei közé, habozás nélkül vetette volna rá magát az osztrák hadseregére.” *Rédvay* nyilván azért kockáztatta meg ezt a könnyelmű kijelentést, mert nem sejtette, hogy éppen ezzel leplezi le leginkább *Görgey* mulasztását. *Görgey* u. i. (akinek persze különben is kellett ismernie a császári csapatok értékét) a valóságban birtokába jutott *Welden* egyik legtöbbet mondó jelentésének, amelyet a honvédsereg előőrsei kerítettek kézre, mint az kitűnik *Pálffy* előadásából, 168—169. o., aki maga is olvasta ezt a jelentést. — A *Görgey*-idézet a hadsereghez intézett ápr. 29-i szózatából, *Okmánytár* Magyarország függetlenségi harcának történetéhez, 1848—1849. II. (szerk. *Pap Dénes*), *Pest*, 1869. 422. o. *Hogy Görgey* elsősorban a békétárgyalások útjának egyengestése érdekében ment *Buda* alá, maga ismeri el, *Görgey Arthur*, II. 54—58. o. *Hogy ezen* még *Bécsben* is csodálkoztak, mert ott is Bécs elleni támadást vártak, erről igen érdekesen tájékoztat *J. A. Blackwell* levele *Eddisbury* lordhoz, *Bécs*, 1849. júl. 14. *Haraszti Éva*: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen, Bp. 1951. 312—313. o.

A csehországi magyarbarát megnyilatkozásokról részletesen ír *Arató Endre*: A cseh és magyar nép összefogásának hagyományai 1849-ben, *Századok*, 1952. különösen 745—751. o. A *drezdai várakozások*ról u. o. 749. o. *Cseh katonáknak* a honvédsereghez való csatlakozásáról *Vukovics*, 440—441. o. és *Kossuth* levele a hadügyminisztériumhoz, *Szeged*, 1849. júl. 25. *KLÖM*. XV. 780. o. A *Mickiewicz*-idézet „*Felhívás a magyarokhoz*” c. cikkéből (*La Tribune des Peuples* 1849. ápr. 22.), *Szabad Nép*. 1955. nov. 26. 327. sz. A *Szemere*-kormány határozatát a lengyelországi betörés tervének elejtéséről s e határozat indoklását ismerteti *Kossuth* levele *Dembinski*hez, *Dérecen*, 1849. máj. 6. *KLÖM*. XV. 219—221. o.